

BOEYENS, JAN CHRISTOFFEL ANTONIE

DIE LATERE YSTERTYDPERK IN SUIDOOS-
EN SENTRAAL-MARICO

DPhil (Argeologie)

UP

1998

DIE LATERE YSTERTYDPERK IN SUIDOOS- EN SENTRAAL-MARICO

deur

JAN CHRISTOFFEL ANTONIE BOEYENS

Voorgelê ter vervulling van 'n deel van die vereistes vir die graad

D.Phil. (Argeologie)

in die Fakulteit Lettere en Wysbegeerte
Universiteit van Pretoria

Pretoria
Januarie 1998

Handwritten notes and stamps at the bottom right of the page, including a library stamp from the University of Pretoria.

I N H O U D

DANKBETUIGING		viii
SAMEVATTING		ix
SYNOPSIS		x
I. DIE DOEL, AARD EN OMVANG VAN DIE ONDERSOEK		1
1. Inleiding		1
2. Terreinafbakening en navorsingsdoelwitte		3
3. Teorie en metodiek		5
4. Vroeëre argeologiese navorsing in Marico		8
5. Mondelinge oorleweringe as inligtingsbron oor die voorgeskiedenis van Marico		14
a. Waarde, betroubaarheid en interpretasie		14
b. Die opgetekende mondelinge oorleweringe van die Hurutshe		18
6. Dokumentêre bronne oor Marico in die vroeë negentiende eeu		22
7. Slot		24
II. BEWONINGSFASES VOLGENS MONDELINGE OORLEWERINGE EN DOKUMENTÊRE GETUIENIS		28
1. Oorsprong en migrasie na die suide (± 1200 tot ± 1470)		28
2. Vestiging in Marico (± 1470 tot ± 1660)		31
3. Fragmentering en uitbreiding (± 1660 tot ± 1790)		34
4. Konflik en onstabiliteit (± 1790 tot 1823)		37
5. Disintegrasie en verstrooiing: die impak van die <i>difaqane</i> (1823-1832)		42
6. Omswerwinge en terugkeer na Marico (1832-1848)		47
7. Samevatting en implikasies vir die argeologiese ondersoek		49
III. DIE OMGEWING EN DIE VINDPLEKOPNAME		55
1. Inleiding		55
2. Die Klein-Ystyd		56
3. Die omgewing		57
a. Topografie en geologie		57
b. Klimaat, plantegroei en dierelwe		59
4. Die vindplekopname		64
a. Opnamestrategie en -metodes		64
b. Verspreidingspatroon en voorlopige vindplekklasifikasie		65
5. Slot		68
IV. DIE DISPUUT OOR DIE LIGGING EN NAAM VAN KADITSHWENE		78
1. Inleiding		78
2. Teenstrydige standpunte oor die ligging		79
a. P.-L. Breutz		79
b. R.J. Mason en J.D. Seddon		82
3. Die klipbouvalkompleks op die Kleinfontein-Bloemfonteinrant		84
4. Die sogenaamde 'tweelinghoofstad' van die Hurutshe		88
5. Die historiese identiteit van die Vergenoegdkompleks		91
6. Die naamkwessie		93
7. Slot		99

V.	DIE OPGRAWINGS, OPMETINGS, DATERINGS EN ONTLEDINGS	102
1.	Inleiding	102
2.	Veldwerkmodes en analitiese prosedures	103
3.	Vroeë Molokoterreine	106
a.	Rietfontein 89 JP: terrein 2526AC8 en 2526AC9	106
b.	Magozastad 248 JP	109
(i)	Terrein 2526CB4a, 4b en 4c (MGS1, MGS2 en MGS3)	109
(ii)	Terrein 2526CB9 (MGS4): Rabogadi	112
4.	Latere Molokoterreine	117
a.	Rietfontein 89 JP: terrein 2526AC4 (RFN1)	118
b.	Klaarstroom 237 JP (Mmutlagae)	119
(i)	Terrein 2526CA26a (KSM1.1)	119
(ii)	Terrein 2526CA26b (KSM2.1 en KSM2.2)	121
c.	Kleinfontein (of Olifantspruit) 62 JP: terrein 2526AC2 (Kaditshwene)	122
d.	Riekersdam 109 JP: terrein 2526AD5	127
5.	Samevatting	128
VI.	ASPEKTE VAN DIE LEEFWYSE	197
1.	Die Vroeë Molokofase	197
a.	Woonstrukture, vestigingspatroon en sosio-politieke organisasie	198
b.	Voedselverkryging	200
c.	Metaalbewerking en handel	201
2.	Die Latere Molokofase	202
a.	Woonstrukture, vestigingspatroon en sosio-politieke organisasie	203
b.	Voedselverkryging	204
c.	Metaalbewerking en handel	205
3.	Die Hurutshe by Kaditshwene	206
a.	Woonstrukture, vestigingspatroon en sosio-politieke organisasie	206
b.	Voedselverkryging	214
(i)	Veeteelt	214
(ii)	Jag	217
(iii)	Akkerbou	218
c.	Metaalbewerking en handel	222
4.	Samevatting	230
VII.	SAMEVATTENDE BEVINDINGE EN GEVOLGTREKKINGS	231
1.	Die Moloktradisie, die voorgeskiedenis van die Sotho-Tswana en die Latere Ystertydperk in Suidoos- en Sentraal-Marico	231
2.	Klassifikasieskemas en terminologie	240
3.	Slot	244

BIBLIOGRAFIE

1.	Literatuur	248
2.	Ongepubliseerde verslae, referate en analises	261
3.	Dokumentêre versamelings	262
4.	Persoonlike en skriftelike mededelings	262

KAARTE

1.	Die navorsingsgebied in Suidoos- en Sentraal-Marico	26
2.	Verspreiding van vindplekke	70
3.	Die Kaditshwenekompleks	101

PLANNE

5.1	Terrein 2526AC8a: Rietfontein 89 JP	131
5.2	Terrein 2526AC9: Rietfontein 89 JP	131
5.3	Hut RFN2.1, terrein 2526AC8a: Rietfontein 89 JP	132
5.4	Hut RFN2.2, terrein 2526AC8a: Rietfontein 89 JP	133
5.5	Terrein 2526CB4a: Magozastad 248 JP	134
5.6	Hut MGS1.1, terrein 2526CB4a: Magozastad 248 JP	135
5.7	Hut MGS1.2, terrein 2526CB4a: Magozastad 248 JP	135
5.8	Hut MGS1.3, terrein 2526CB4a: Magozastad 248 JP	136
5.9	Hut MGS2.1, terrein 2526CB4a: Magozastad 248 JP	136
5.10	Smeltoonde MGS3.1-MGS3.3, terrein 2526CB4c: Magozastad 248 JP	137
5.11	Terrein 2526CB9: Magozastad 248 JP	138
5.12	Hut MGS4.1, terrein 2526CB9: Magozastad 248 JP	139
5.13	Hut MGS4.2, terrein 2526CB9: Magozastad 248 JP	140
5.14	Terrein 2526AC4: Rietfontein 89 JP	141
5.15	Terrein 2526CA26a: Klarstroom 237 JP	142
5.16	Terrein 2526CA26b: Klarstroom 237 JP	143
5.17	Terrein 2526AC2: Kaditshwene	144
5.18	Ashoop KLF1.1, terrein 2526AC2: Kaditshwene	145
5.19	Hut KLF2.1, terrein 2526AC2: Kaditshwene	146
5.20	Terrein 2526AD5: Riekersdam 109 JP	147

TABELLE

1.1	Fauna-analise: Vergenoegd 279 JP: spesies aanwesig en basis van identifikasie	27
2.1	Genealogie van die Bahurutshe booMenwe	52
2.2	Genealogie van die stamhoofde van die Bahurutshe booManyane	53
2.3	Genealogie van die stamhoofde van die Ba ga Malete	54
3.1	Vindplekopname: 2526CA ZEERUST	71
3.2	Vindplekopname: 2526CB GROOT-MARICO; 2526CD LEAD MINE	74
3.3	Vindplekopname: 2526AC MOKGOLA	75
3.4	Vindplekopname: 2526AD SKUINSDRIF	77
5.1	Fauna-analise: Magozastad 248 JP: spesies aanwesig en basis van identifikasie (MGS4.3.1-4.3.2 & MGS4.4.1-4.4.2)	148
5.2	Fauna-analise: Rietfontein 89 JP: spesies aanwesig en basis van identifikasie (RFN1.1.1-1.1.3)	149
5.3	Fauna-analise: Klarstroom 237 JP: spesies aanwesig en basis van identifikasie (KSM 1.1.1-1.1.5)	150
5.4	Fauna-analise: Klarstroom 237 JP: spesies aanwesig en basis van identifikasie (KSM 2.1.1-2.1.4)	151
5.5	Fauna-analise: Klarstroom 237 JP: spesies aanwesig en basis van identifikasie (KSM 2.2.1-2.2.2)	152
5.6	Houtskoolanalise: ashoopopgrawing op Klarstroom 237 JP (KSM2.1)	153
5.7	Fauna-analise: Kleinfontein of Olifantspruit 62 JP: spesies aanwesig en basis van identifikasie (KLF1.1.1-1.1.12)	154
5.8	Houtskoolanalise: ashoopopgrawing op Kleinfontein of Olifantspruit 62 JP (KLF1.1)	156
5.9	Glaskraalanalise: Kleinfontein of Olifantspruit 62 JP: ashoopopgrawing (KLF1.1)	157
5.10	Fauna-analise: Riekersdam 109 JP: spesies aanwesig en basis van identifikasie (RDM1.1.1-1.1.3 & RDM1.2.1)	158
5.11	Radiokoolstofdatums: opgegraafde terreine in Suidoos- en Sentraal-Marico	159

FIGURE

5.1	Potwerk van die Vroeë Ystertydperkterrein, 2526AC15 (Mokgola), op Kleinfontein (of Olifantspruit) 62 JP	160
5.2	Potwerk van die Vroeë Ystertydperkterrein, 2526AC15 (Mokgola), op Kleinfontein (of Olifantspruit) 62 JP	161

5.3	Gerekonstrueerde pot van die vuurherd in hut RFN2.1 op die Vroeë Molokoterrein, 2526AC8a, op Rietfontein 89 JP	162
5.4	Potwerk (bakke) van hut RFN2.1 op die Vroeë Molokoterrein, 2526AC8a, op Rietfontein 89 JP	163
5.5	Potwerk van hut RFN2.1 op die Vroeë Molokoterrein, 2526AC8a, op Rietfontein 89 JP	164
5.6	Potwerk (bakke) van die Vroeë Molokoterrein, 2526AC8a, op Rietfontein 89 JP	165
5.7	Potwerk (bakke) van die Vroeë Molokoterrein, 2526AC8a, op Rietfontein 89 JP	166
5.8	Potwerk van die Vroeë Molokoterrein, 2526AC8a, op Rietfontein 89 JP	167
5.9	Potskerwe sonder liprand van die Vroeë Molokoterrein, 2526AC8a, op Rietfontein 89 JP	168
5.10	Potskerwe sonder liprand van die Vroeë Molokoterrein, 2526AC8a, op Rietfontein 89 JP	169
5.11	Potskerwe met visgraatpatroon van die Vroeë Molokoterrein, 2526AC8a, op Rietfontein 89 JP	170
5.12	Potskerwe van die Vroeë Molokoterrein, 2526AC8b, op Rietfontein 89 JP	171
5.13	Potwerk (bakke) van hut MGS1.1 op die Vroeë Molokoterrein, 2526CB4a, op Magozastad 248 JP	172
5.14	Potwerk (bakke) van hut MGS1.1 op die Vroeë Molokoterrein, 2526CB4a, op Magozastad 248 JP	173
5.15	Potwerk (bakke) van hut MGS1.1 op die Vroeë Molokoterrein, 2526CB4a, op Magozastad 248 JP	174
5.16	Potwerk (bakke) van hut MGS1.1 op die Vroeë Molokoterrein, 2526CB4a, op Magozastad 248 JP	175
5.17	Potskerwe van hut MGS1.3, MGS1.4 en MGS2.1 op die Vroeë Molokoterrein, 2526CB4a-b, op Magozastad 248 JP	176
5.18	Potskerwe van hut MGS4.1 op die Vroeë Molokoterrein, 2526CB9 (Rabogadi), op Magozastad 248 JP	177
5.19	Potwerk (bakke) van die Vroeë Molokoterrein, 2526CB9 (Rabogadi), op Magozastad 248 JP	178
5.20	Potwerk (bakke) van die Vroeë Molokoterrein, 2526CB9 (Rabogadi), op Magozastad 248 JP	179
5.21	Potwerk (bakke) van die Vroeë Molokoterrein, 2526CB9 (Rabogadi), op Magozastad 248 JP	180
5.22	Potwerk (bakke) van die Vroeë Molokoterrein, 2526CB9 (Rabogadi), op Magozastad 248 JP	181
5.23	Potwerk (bakke) van die Vroeë Molokoterrein, 2526CB9 (Rabogadi), op Magozastad 248 JP	182
5.24	Potwerk (bakke) van die Vroeë Molokoterrein, 2526CB9 (Rabogadi), op Magozastad 248 JP	183
5.25	Potwerk (bakke?) van die Vroeë Molokoterrein, 2526CB9 (Rabogadi), op Magozastad 248 JP	184
5.26	Potwerk (bakke?) van die Vroeë Molokoterrein, 2526CB9 (Rabogadi), op Magozastad 248 JP	185
5.27	Potwerk van die Vroeë Molokoterrein, 2526CB9 (Rabogadi), op Magozastad 248 JP	186
5.28	Potwerk van die Vroeë Molokoterrein, 2526CB9 (Rabogadi), op Magozastad 248 JP	187
5.29	Potwerk van die Vroeë Molokoterrein, 2526CB9 (Rabogadi), op Magozastad 248 JP	188
5.30	Potwerk van die Vroeë Molokoterrein, 2526CB9 (Rabogadi), op Magozastad 248 JP	189
5.31	Onversierde pot met verdikte lip, asook 'n potdeksel, van die Vroeë Molokoterrein, 2526CB9 (Rabogadi), op Magozastad 248 JP	190
5.32	Deksel en pot van die Latere Molokoklipbouval, 2526AC4, op Rietfontein 89 JP Die pot was gevul met sade van <i>Citrullus lanatus</i> , <i>Cucurbita maxima</i> en <i>Vigna unguiculata</i>	191
5.33	Potskerwe van opgrawings op die Latere Molokoterreine Rietfontein 89 JP (RFN1.1.2), Klarstroom 237 JP (KSM1.1.3 en KSM2) en Riekersdam 109 JP (RDM1.1.1)	192
5.34	Potskerwe van die Latere Molokoterrein, 2526CA26b, op Klarstroom 237 JP (Mmutlagae)	193
5.35	Rookpyp van gebakte klei van opgrawing KSM1.1.2 op Klarstroom 237JP (Mmutlagae)	193
5.36	Potskerwe van ashoopopgrawing, KLF1, in die <i>kgôsing</i> van Kaditshwene op Kleinfontein (of Olifantspruit) 62 JP	194
5.37	Potskerwe van ashoopopgrawing, KLF1, in die <i>kgôsing</i> van Kaditshwene op Kleinfontein (of Olifantspruit) 62 JP	195
5.38	Potskerwe van die ashoop- en hutopgrawings, KLF1.1 en KLF2.1, in die <i>kgôsing</i> van Kaditshwene op Kleinfontein (of Olifantspruit) 62 JP	196

FOTO'S

1.	Die rotsgravures van Matsieng (Lowe) naby Mochudi, waarna in die ontstaansmites van die Tswana verwys word	264
2.	Die waterval van Tswenyane op Mezeg 77 JP	264
3.	'n Klipkraal bo-op die rant van Tswenyane op Mezeg 77 JP	265
4.	Die Vroeë Ystertydperkterrein, 2526AC15 (Mokgola), waarvan die oppervlak deur 'n damafvoersloot blootgelê is	265

5.	Hutvloer RFN2.1 op die Vroeë Molokoterrein, 2526AC8a, op Rietfontein 89 JP. Die kleiboë wat die hutvloer in twee verdeel, die vuurherd en die houtstampblokholte is duidelik sigbaar.	266
6.	'n Gedeelte van hutvloer RFN2.1 op die Vroeë Molokoterrein, 2526AC8a, op Rietfontein 89 JP	266
7.	Grootskaalse erosie rondom die hutpuinkonsentrasies op die Vroeë Molokoterrein, 2526AC9, op Rietfontein 89 JP	267
8.	Die opgegraafde houtstampblokholte in hutvloer RFN3.1 op die Vroeë Molokoterrein, 2526AC9, op Rietfontein 89 JP	267
9.	Smeltoond MGS3.1 op die Vroeë Molokoterrein, 2526CB4c, op Magozastad 248 JP, waarin twee gebreekte tuyères gevind is	268
10.	Smeltoond MGS3.1 op die Vroeë Molokoterrein, 2526CB4c, op Magozastad 248 JP	268
11.	Twee gebreekte tuyères van smeltoond MGS3.1 op die Vroeë Molokoterrein, 2526CB4c, op Magozastad 248 JP. Die een punt van albei tuyères is feitlik toegeslak.	269
12.	Smeltoond MGS3.2 op die Vroeë Molokoterrein, 2526CB4c, op Magozastad 248 JP	269
13.	Hutpuinkonsentrasies op die Vroeë Molokoterrein, 2526CB9 (Rabogadi), op Magozastad 248 JP	270
14.	Die vuurherd, 'n boonste maler, 'n onvolledige stampblokholte en gedeeltes van die kleiboë van hutvloer MGS4.1 op die Vroeë Molokoterrein, 2526CB9 (Rabogadi), op Magozastad 248 JP	270
15.	Hut MGS4.2 op die Vroeë Molokoterrein, 2526CB9 (Rabogadi), op Magozastad 248 JP voor opgrawing	271
16.	Die vuurherd, 'n stampblokholte, 'n potholte en 'n gedeelte van die kleiboog van hutvloer MGS4.2 op die Vroeë Molokoterrein, 2526CB9 (Rabogadi), op Magozastad 248 JP	271
17.	Die houtstampblokholte in die vloer van hut MGS4.2 op die Vroeë Molokoterrein, 2526CB9 (Rabogadi), op Magozastad 248 JP	272
18.	Hutpaalmerke in die muurpuin van hut MGS4.1 op die Vroeë Molokoterrein, 2526CB9 (Rabogadi), op Magozastad 248 JP	272
19.	Die vuurherdholte in hutvloer MGS4.5 op die Vroeë Molokoterrein, 2526CB9 (Rabogadi), op Magozastad 248 JP	273
20.	Ashoopopgrawing RFN1.1 op die Latere Molokoterrein, 2526AC4, op Rietfontein 89 JP	273
21.	Ashoopopgrawing KSM1.1 op die Latere Molokoterrein, 2526CA26a (Mmutlagae), op Klarstroom 237 JP	274
22.	Gerekonstrueerde tuyère van ashoopopgrawing KSM1.1 op die Latere Molokoterrein, 2526CA26a (Mmutlagae), op Klarstroom 237 JP. Die een punt van die tuyère het 'n trompetvorm.	274
23.	Aambeeldklippe in 'n ysterbewerkingsarea tussen terrein 2526CA26a en 2526CA26b op Klarstroom 237 JP (Mmutlagae)	275
24.	Basisklip van skuifdeur op die Latere Molokoterrein, 2526CA26b (Mmutlagae), op Klarstroom 237 JP	275
25.	Kleipot in 'n klipmuur op die Latere Molokoterrein, 2526CA26b (Mmutlagae), op Klarstroom 237 JP	276
26.	Die rant waarop die Vergenoegdkompleks (Mmakgame) geleë is wat verkeerdelik deur Revil Mason (1986) as Kaditshwene beskou is	276
27.	Klipmure van die Vergenoegdkompleks (Mmakgame)	277
28.	Een van die ashope op Mmakgame (Vergenoegd 279 JP) wat deur Revil Mason opgegrawe is	277
29.	Hutsirkel met muurbasis van klip op Mmakgame (Vergenoegd 279 JP)	278
30.	'n Skets van die sendingdirekteur, John Campbell, wat in sy eerste reisjoernaal na afloop van sy eerste reis deur Suid-Afrika in Campbell (1815) verskyn het.	279
31.	Diutlwileng, die regent van Kaditshwene ten tye van Campbell se besoek in Mei 1820 (afgedruk in Campbell 1822[i]:teenoor p. 265)	280
32.	Moilwa, die 'young king' van Kaditshwene tydens Campbell se besoek in Mei 1820 (afgedruk in Campbell 1822[i]:teenoor p. 261)	281
33.	John Campbell se ongepubliseerde skets van Diutlwileng en Moilwa (Oorspronklike in die Campbellversameling [MSB77] in die Suid-Afrikaanse Biblioteek in Kaapstad)	282
34.	John Campbell se ongepubliseerde skets van die ornamentbelaaide vrou van die reënmaker van Kaditshwene (Oorspronklike in die Campbellversameling [MSB77] in die Suid-Afrikaanse Biblioteek in Kaapstad)	283
35.	Lugfoto van die klipmuurterrein, 2526AC2, die sentrale afdeling (<i>kgósing</i>) van Kaditshwene. Die groot beeskraal is ongeveer in die middel sigbaar.	284
36.	Lugfoto van die klipmuurterrein, 2526AC3, die noordelike afdeling (<i>ntlha ya godimo</i>) van Kaditshwene	284

37.	Die rant van Kaditshwene uit die weste. Die Olifantspruit (Ratshukudu) is net-net sigbaar op die voorgrond.	285
38.	Die gepubliseerde skets van die 'king's district' (<i>kgôsing</i>) van Kaditshwene soos afgedruk in Campbell (1822[i]:teenoor p. 233)	285
39.	John Campbell se ongepubliseerde skets van die 'king's district' (<i>kgôsing</i>) van Kaditshwene (Oorspronklike in die Campbellversameling [MSB77] in die Suid-Afrikaanse Biblioteek in Kaapstad)	286
40.	John Campbell se ongepubliseerde skets van Kaditshwene vanuit die ooste, dit wil sê van die kant van Bloemfontein 63 JP. Ook die sogenaamde 'lion house' word uitgebeeld. (Oorspronklike in die Campbellversameling [MSB77] in die Suid-Afrikaanse Biblioteek in Kaapstad)	287
41.	John Campbell se ongepubliseerde skets van Kaditshwene vanuit die noordweste, met die Olifantspruit (<i>Ratshukudu</i>) op die voorgrond. Onderaan is ook 'n voorstelling van die binnekant van een van die hutte op Kaditshwene. (Oorspronklike in die Campbellversameling [MSB77] in die Suid-Afrikaanse Biblioteek in Kaapstad)	288
42.	John Campbell se ongepubliseerde skets van Kaditshwene vanuit die weste, met die groot boom teen die suidwestelike hang sigbaar (Oorspronklike in die Campbellversameling [MSB77] in die Suid-Afrikaanse Biblioteek in Kaapstad)	289
43.	Kaditshwene uit die weste, met die wonderboomvy (<i>Ficus salicifolia</i>) teen die suidwestelike hang sigbaar	289
44.	Oorblyfsels van die wonderboomvy (<i>Ficus salicifolia</i>) wat waarskynlik reeds in Campbell se tyd op die Kaditshwenerant gestaan het	290
45.	Twee van John Campbell se ongepubliseerde sketse: bo word die 'koperberge' (die Dwarsberge) op die horison uitgebeeld. Die rant met die 'saal' is Abjaterskop, terwyl Tshwene-Tshwene die hoë rant aan die regterkant verteenwoordig. Onder word die rante in die teenswoordige Botswana uitgebeeld waar die Ngwaketse gewoon het. (Oorspronklike in die Campbellversameling [MSB77] in die Suid-Afrikaanse Biblioteek in Kaapstad).	291
46.	Foto geneem vanaf die <i>kgôsing</i> bo-op Kaditshwene. Op die horison is die Dwarsberge met Abjaterskop en Tshwene-Tshwene in beeld. Die plaasgrenslyn loop deur die noordelike rant van Kaditshwene, waarop terrein 2526AC3, die <i>ntlha ya godimo</i> , lê.	292
47.	John Campbell se ongepubliseerde skets van die stamvergadering (<i>pitsô</i>) wat op 10 Mei 1820 in die sentrale <i>kgotla</i> op Kaditshwene gehou is. Benewens die Campbellgeselskap se waens en tent, is ook die groot monoliet en die groot ashoop in die uitbeelding van die noordelike gedeelte van die <i>kgotla</i> sigbaar. (Oorspronklike in die Campbellversameling [MSB77] in die Suid-Afrikaanse Biblioteek in Kaapstad)	293
48.	Die groot monoliet naby die ingang van die sentrale <i>kgotla</i> van Kaditshwene op terrein 2526AC2	294
49.	'n Gedeelte van die klipmuur van die groot beeskraal in die stamhoofgedeelte van Kaditshwene. Die grensdraad tussen Kleinfontein (of Olifantspruit) 62 JP en Bloemfontein 63 JP loop deur die beeskraal.	294
50.	Die groot ashoop naby die sentrale <i>kgotla</i> van die <i>kgôsing</i> van Kaditshwene, waarin die opgraving, KLF1.1, gedoen is	295
51.	Stande van bloubuffelsgras (<i>Cenchrus ciliaris</i>) op Kaditshwene	295
52.	Hut KLF2.1 in die stamhoof (regent) se wyk in die <i>kgôsing</i> op Kaditshwene, met 'n gedeelte van die halfmaanvormige klipmuur wat die <i>lapa</i> omsluit in die agtergrond	296
53.	Oorblyfsels van die opgegraafde hut, KLF2.1, in die <i>kgôsing</i> op Kaditshwene. In die agterste deel van die hutvloer lê daar 'n aantal klippe waarop die kleigraanhouers kon staan.	296
54.	Die maalklip naby hut KLF2.1 in die <i>kgôsing</i> op Kaditshwene	297
55.	Horingfelsbasisklip van 'n skuifdeur naby hut KLF2.1 in die <i>kgôsing</i> op Kaditshwene	297
56.	Oorblyfsels van hut BLF1.1 in die <i>kgôsing</i> op Kaditshwene. Die verskillende kompartemente waarin die hut volgens Kay (1834) se beskrywing verdeel is, is deels sigbaar.	298
57.	Maalklip naby hut BLF1.1 in die <i>kgôsing</i> op Kaditshwene	298
58.	John Campbell se ongepubliseerde skets van 'n ystersmeltoond op Kaditshwene (Oorspronklike in die Campbellversameling [MSB77] in die Suid-Afrikaanse Biblioteek in Kaapstad)	299
59.	'n Skoffelpiklem van Kleinfontein (of Olifantspruit) 62 JP wat in die noordelike afdeling van Kaditshwene, terrein 2526AC3, opgetel is	299
60.	Klipmure op terrein 2526AC1 op Daskoppie (Mosidi-wa-ditlhobolo), wat deel van die suidelike afdeling (<i>ntlha ya tlase</i>) van Kaditshwene uitgemaak het	300

61.	John Campbell se ongepubliseerde skets van die 'distrik' van die hoofman Senosi in Kaditshwene (Oorspronklike in die Campbellversameling [MSB77] in die Suid-Afrikaanse Biblioteek in Kaapstad)	301
62.	John Campbell se ongepubliseerde skets van die 'distrik' van die hoofman Senosi in Kaditshwene vanuit die noorde. Die groot berg in die linkerhoek is die Enselsberg; Daskoppie (Mosidi-wa-ditlhobolo) is op die voorgrond. (Oorspronklike in die Campbellversameling [MSB77] in die Suid-Afrikaanse Biblioteek in Kaapstad)	302
63.	Noordaansig van Daskoppie, waarop terrein 2526AC1, die eertydse nedersetting van die Bahurutshe booMokgatlha onder Senosi, voorkom. 'n Grondpad loop op teen Daskoppie; die hoë berg in die agtergrond is die Enselsberg.	303
64.	Senosi se <i>lapa</i> soos gepubliseer in Campbell 1822[i]:teenoor p. 245)	303
65.	John Campbell se ongepubliseerde sketse van Senosi se <i>lapa</i> en die kleipotte van die Hurutshe van Kaditshwene (Oorspronklike in die Campbellversameling [MSB77] in die Suid-Afrikaanse Biblioteek in Kaapstad)	304
66.	Binnekant van Senosi se hut, soos gepubliseer in Campbell 1822[i]:teenoor p. 269)	305
67.	John Campbell se ongepubliseerde skets van die binnekant van Senosi se hut (Oorspronklike in die Campbellversameling [MSB77] in die Suid-Afrikaanse Biblioteek in Kaapstad)	306
68.	John Campbell se ongepubliseerde skets van die hut en kleigraanhouers van Mooketsi, die seun van Senosi (Oorspronklike in die Campbellversameling [MSB77] in die Suid-Afrikaanse Biblioteek in Kaapstad)	307
69.	Terrein 2526AD5 op Riekersdam 109 JP, enkele kilometer oos van die Groot-Maricorivier	308

DANKBETUIGING

'Those who have never carried a book through the press can form no idea of the amount of toil it involves. The process has increased my respect for authors and authoresses a thousand-fold' (David Livingstone 1857:v).

By die voltooiing van hierdie proefskrif spreek ek graag my dank en waardering teenoor die volgende persone uit:

- Proff. R.D. Coertze en A. Meyer vir hul bydrae as studieleiers. Veral prof. Coertze het deur sy kritiese kommentaar en uitgebreide kennis van die etnografie van die Tswana sorg gedra dat die interpretasies van die argeologiese en historiese gegewens met die nodige omsigtigheid benader is.
- Dr. J.C. Vogel van die WNNR vir alle radiokoolstofdaterings en die beskikbaarstelling van 'n kalibreringsprogram.
- Duncan Miller en Sharma Saitowitz van die Departement Argeologie aan die Universiteit van Kaapstad vir die ontleding van die metaaloorblyfsels en die glaskrale onderskeidelik.
- Dieter Meyer zu Bargholz vir die nougesette wyse waarop hy die fauna-analises onder leiding van dr. Ina Plug van die Transvaalmuseum gedoen het.
- Sidney Miller, destyds van Thulamela in die Nasionale Krugerwildtuin, vir die kartering van die opgegraafde terreine.
- Mauritz Naudé van die Nasionale Kultuurhistoriese Museum in Pretoria vir die potwerksketse en die afronding van die terreinplanne.
- Prof. Desmond Cole, voorheen van die Departement Afrikatale aan die Universiteit van die Witwatersrand, vir sy hulp met die optekening van Tswanaplekname, asook Jan Snyman en Mpho Mothoagae van die Departement Afrikatale aan die Universiteit van Suid-Afrika, vir hul hulp met die transkripsie van Tswanawoorde en -frases.
- My kollegas in die Departement Antropologie en Argeologie aan die Universiteit van Suid-Afrika, Elize Kruger en Marie van der Ryst, vir hul professionele hulp met die voorbereiding en afronding van die finale manuskrip.
- Verskeie Bahurutshe wat met die opgrawings behulpsaam was of as segslui waardevolle hulp met die optekening van plekname verleen het. In laasgenoemde verband moet die bydrae van wyle Mamporeka Moremedi uitgesonder word.
- Die grondeienaars van Marico vir toestemming om die navorsingsprojek op hul plase uit te voer. Veral diegene op wie se grond opgrawings gedoen is, is onvermydelik by die navorsingsproses betrek en het almal op een of ander wyse onontbeerlike hulp verleen. My dank in hierdie verband gaan aan mev. H.G. Badenhorst van Magozastad, Willie en Riana Delpont van Bloemfontein, Boeta en Cornet du Toit van Orion-Wildplaas, Johan Lemmer van Klaarstroom, Willie Springhorn van Riekersdam en Paul en Barbara van der Merwe en hul seuns van Kleinfontein. Sonder die entoesiasme en kennis van veral Paul van der Merwe sou die ontrafeling van die geskiedenis van Kaditshwene nie moontlik gewees het nie. Ander plaaslike inwoners wat waardevolle hulp verleen het, is Egbert van Bart van Groot-Marico, Louis Vosloo van Vergenoegd en mev. Chris Horjus van Magozastad.
- My ouers vir huisvesting tydens 'n groot deel van die veldwerkprogram en my gesin vir hul bystand en opoffering.

Geldelike bystand vir hierdie projek is van die Universiteit van Suid-Afrika, die Universiteit van Pretoria en die Sentrum vir Wetenskapontwikkeling van die Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing ontvang. Die menings wat in hierdie publikasie gehuldig word, asook die gevolgtrekkings wat gemaak word, is dié van die outeur en weerspieël nie noodwendig die standpunte van een van genoemde instansies nie.

SAMEVATTING

DIE LATERE YSTERTYDPERK IN SUIDOOS- EN SENTRAAL-MARICO

In 'n interdissiplinêre studie van die Latere Ystertydperk in die Suidoos- en Sentraal-Marico in die Noordwesprovinsie word argeologiese en etnografiese data, mondelinge oorleweringe, pleknaamkundige inligting asook dokumentêre getuienis vergelyk en geïntegreer om 'n kultuurchronologie vir die gebied saam te stel, aspekte van die leefwyse van die eertydse bewoners te rekonstrueer en verklarings aan die hand te doen vir patrone van sosio-kulturele verandering en/of kontinuïteit wat in die argeologiese rekord weerspieël word. Dit blyk uit 'n etnohistoriese rekonstruksie dat die landbouergemeenskappe wat die gebied gedurende die Latere Ystertydperk bewoon het, Tswanasprekendes was wat polichrome potwerk vervaardig het wat tot die Molokotradisie gereken kan word. Die radiokoolstofdatums vir die aanvang van die Vroeë Molokofase in Sentraal-Marico korreleer met die mondelinge oorleweringe van die Hurutshe waarvolgens hul vestiging in die omgewing van Tswenyane tot die vyftiende eeu n.C. teruggevoer word. Die grootste Vroeë Molokoterrein, Rabogadi in Suidoos-Marico, bestaan uit minstens 59 hutvloerreste en is waarskynlik in die sewentiende eeu deur die Lete bewoon. Vroeë Molokoterreine bevat geen of min klipmure en is gewoonlik aan die voet van heuwels of in valleie geleë.

Die aanvang van die Latere Molokofase in die tweede helfte van die sewentiende eeu het met die einde van 'n warmer en natter tussenpose in die Klein-Ystyd saamgeval. Gedurende hierdie fase is die nedersettings bo-op of teen die hange van heuwels opgerig en is daar toenemend van klip gebruik gemaak om die mure van veekrale en die afskortings van wooneenhede (*malapa*) te bou. Verskeie Latere Molokoterreine kon as hoofsetels of belangrike woonsentrums van histories bekende Tswanagroepe geïdentifiseer word, waaronder Mmutlagae, Mmakgame en Kaditshwene van die Bahurutshe booMenwe, Borutwe van die Bahurutshe booManyane en Buispoort van die Bakgatla ba Mmanaana. Hoewel die radiokoolstofchronologie nie akkuraat genoeg is om die presiese bewoningstydperke van terreine gedurende die Latere Molokofase te bepaal nie, kom dit nietemin voor of 'n patroon van vestigingsmobiliteit onder die Tswana onderskei kan word, waarvolgens hoofsetels gereeld verskuif is, gewoonlik nadat 'n nuwe stamhoof ingestel is.

Die dispuut oor die ligging en naam van Kaditshwene, die hoofsetel van die Bahurutshe booMenwe met 'n geskatte inwonertal van 16 000 of 20 000 op die vooraand van die *difaqane*, is deur 'n kombinasie van verskillende inligtingsbronne opgelos. Die vestigingsuitleg van Kaditshwene, wat drie geografiese afdelings omvat wat elk uit verskeie wyke (*dikgôrô*) saamgestel was, stem ooreen met dié van ander bekende hoofsetels van die Tswana. Die sametrekking van die Tswana in groot nedersettings teen die einde van die agtiende en die begin van die negentiende eeu kan aan 'n aantal komplekse faktore toegeskryf word, waaronder bevolkingsgroei, die inkorporering van groepe deur middel van die wykstelsel en toenemende onderlinge konflik tussen stamme wat op gereelde veestrooptogte uitgeloop het.

Die argeologiese oorblyfsels van Kaditshwene bevestig vroeë negentiende-eeuse berigte dat die Hurutshe groot beeskuddes aangehou het en yster op 'n groot skaal bewerk en verhandel het. Daar is tot dusver egter geen argeologiese bewyse opgespoor dat hulle koper op 'n beduidende skaal bewerk het of mielies verbou het nie. Die min glaskrale en ander ingevoerde handelsitems wat op Kaditshwene en ander Latere Molokoterreine in die navorsingsgebied teruggevind is, dui moontlik daarop dat handelskontakte met die Kaapkolonie of die ooskus van beperkter omvang was as wat uit die dokumentêre getuienis blyk. Hierdie studie toon aan dat 'n wye verskeidenheid bronne lig op die histories bekende Tswana gedurende die Latere Ystertydperk werp, maar dat elke bron met behulp van die metodes van die toepaslike dissipline ontgin moet word voordat 'n sintese aangebied word.

Latere Ystertydperk, Molokotradisie, Marico, etniese geskiedenis, mondelinge oorleweringe, landbouergemeenskappe, Tswana, Lete, Hurutshe, Kaditshwene

SYNOPSIS

THE LATER IRON AGE IN SOUTH-EAST AND CENTRAL MARICO

In an interdisciplinary study of the Later Iron Age in South-East and Central Marico in the North-West Province, archaeological data, oral traditions, ethnographic descriptions, toponymical information and documentary evidence are combined and integrated to establish a cultural chronology for the area, to reconstruct aspects of the way of life of the erstwhile inhabitants and to provide explanations for patterns of socio-cultural change and/or continuity reflected in the archaeological record. An ethnohistorical reconstruction indicates that the farming communities which occupied the area during the Later Iron Age were Tswana speakers who manufactured multichrome pottery that can be assigned to the Moloko tradition. The radiocarbon dates for the advent of the Early Moloko phase in Central Marico correlate with oral accounts of the Hurutshe in which their settlement in the Tswenyane area is traced back to the fifteenth century AD. The largest Early Moloko site, Rabogadi in South-East Marico, consists of at least 59 hut floor remains and was probably occupied by the Lete in the seventeenth century. Early Moloko sites contain no, or few stone walls and are usually located at the foot of hills or in valleys.

The inception of the Late Moloko phase in the second half of the seventeenth century coincided with the end of a warmer and wetter spell in the Little Ice Age. During this phase, settlements were erected on hill-tops or against hill-sides and stone was increasingly used to build the walls of residential units (*malapa*) and cattle kraals. Several Late Moloko sites could be identified as capitals or important centres of historically known Tswana groups, amongst others Mmutlagae, Mmakgame and Kaditshwene of the Bahurutshe booMenwe, Borutwe of the Bahurutshe booManyane and Buispoort of the Bakgatla ba Mmanaana. Although the radiocarbon dates are not accurate enough to determine the precise period of occupation of Late Moloko sites, it would appear that a pattern of settlement mobility prevailed among the Tswana, according to which capitals were regularly shifted, usually after a new chief had been installed.

The dispute about the location and name of Kaditshwene, the capital of the Bahurutshe booMenwe with an estimated population of 16 000 or 20 000 on the eve of the *difaqane*, was resolved through a combination of various sources of information. The settlement layout of Kaditshwene, comprising three geographical divisions which each included a number of wards (*dikgôrô*), resembles that of other known Tswana capitals. The aggregation of the Tswana in large settlements at the end of the eighteenth and the beginning of the nineteenth century can be ascribed to a number of complex factors, such as population growth, the incorporation of groups through the ward system, and increasing conflict among chiefdoms which resulted in regular cattle raids.

The archaeological remains from Kaditshwene confirm early nineteenth-century accounts that the Hurutshe kept large cattle herds and worked and traded iron on a large scale. However, no archaeological proof has as yet been found that they worked copper on a significant scale or cultivated maize. The few glass beads and other imported items which have been recovered from Kaditshwene and other Late Moloko sites in the research area, seem to indicate that trading contacts with the Cape colony or the East Coast were far more limited than the documentary record suggests. This study demonstrates that a wide variety of sources shed light on the historically known Tswana during the Later Iron Age, but that each source should be exploited with the aid of the methods of the relevant discipline before a synthesis is attempted.

Later Iron Age, Moloko tradition, Marico, ethnohistory, oral traditions, farming communities, Tswana, Lete, Hurutshe, Kaditshwene

